

„Mert minden élő egyedül
az Elevenre éhes”

- Az LI. zsoltár és Balassi Bálint-féle parafrázisa
a biblikus- literatúra megközelítéséből-

KGR 154

Tartalom

Tartalom	2
Bevezető gondolatok	3
1. Alapvető megfontolások	4
1.1 Hermeneutikai- szemiotikai megközelítés	6
1.2 A strukturalista megközelítésről	7
1.3 Hermeneutika <i>vagy</i> exegézis?	9
2. A Zsoltárok könyvéről és a zsoltárokról általánosságban.....	10
2.1 Az LI. zsoltár elemzése	12
3. Balassi Bálint vallási költészetének általános kérdései.....	17
3. 1 Balassi Bálint istenes verseiről.....	18
3.2 Balassi Bálint: Psalmus LI	20
3.3 A vers elemzése	25
Befejező gondolatok.....	29
Irodalomjegyzék	30

Bevezető gondolatok

A dolgozat „Az LI. zsoltár parafrázisai a XVI. század magyar irodalmában” munkacímét viselte, azonban a rövid terjedelem miatt képtelenség volt az összes XVI. századi parafrázist vizsgálni. Így született ez az összehasonlító elemzés, ami a szentírási szöveget veti össze a Balassi Bálint-féle átírással. Egy alapkérdésre adott válasz helyett folyamatábrázolást, folyamatba illeszkedést kutat ez a munka. Évszázadokon átívelő, közös elmélkedésre hív, ami túlmutat szent szerzőkön, szerzőkön, túlmutat a verstechnikán, a rímeken vagy a költői képeken; még az egyes személyeken is (legyen az –újra– alkotó, vagy befogadó). Valami olyan maradandó értékre, személyes üzenetre próbál fényt deríteni, ami közkincs, ugyanakkor személyes kapcsolatból származó, egyedi értéktöbblet is. A bibliai szövegek tanulmányozásához elengedhetetlen néhány elméleti kérdést tisztázni, különösen akkor, ha többszörös változtatások után keletkezett szövegekről beszélünk. Ameddig a befogadókhoz eljutottak ezek a textusok, több korszak nyomta rájuk a bélyegét, de a tartalom, a mondandó mégsem veszett el, mégsem csorbult. Ennek az értékőrző folyamatnak szemlélése indított a dolgozat megírására.

A Szentírás szövegeinek hatástörténete és recepciója egyre inkább előtérbe kerül a bibliatudományban. Éppen ezért ebből a dolgozathoz sem lehet kihagyni a megemlítésüket, azonban az elemzés szemléletmódjához szervesen nem tartozik hozzá a történeti megközelítés (de erről majd a későbbiekben bővebben is lesz szó). A strukturalista nyelvészet eszközeivel, módszereivel való közelítés a szöveg immanens rétegeit célozza (tehát nem cél, hanem eszköz). A már említett folyamat ezekben a mélyrétegekben rajzolódik ki, innen források. Így tehát a szöveget és a cselekedetet (vizsgálatot) nem választhatjuk szét, mert valójában a szó is egyfajta tett. A szó és a beszéd történés és esemény is egyszerre. A szavak nem csupán dolgokat jelölnek, nemcsak utalnak azokra, hanem tettek is. Valójában nem a nyelvet kell megértenünk, hanem feltételeznünk kell, hogy csakis a nyelven keresztül érthetünk meg. Ezt a megértést célozza az analízis. A szó ezért nem az értelmezés tárgya, hanem annak alanya: a szó az, ami megnyitja és lehetővé teszi az értelmezést: egyfajta kapu. „A szó arra vár, hogy kimondassék. A szöveg nem egyszerűen a magyarázatra, a kinyilvánítotttra, hanem a megvalósításra, a »végrehajításra«, a tulajdonképpeni kivitelezésre vár. Az írott ígének hirdetett igévé kell válnia, mert eredetileg is az volt.”¹ Erre törekszik ez a dolgozat is.

¹ Vö. GERHARD EBELING: *Isten szava és a hermeneutika*, Hermeneutikai füzetek, Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1995., 3

1. Alapvető megfontolások

A hermeneutika szervesen kapcsolódik a Bibliaértelmezéshez. Martin Heidegger óta a hermeneutika feladata az, hogy megtalálja az autentikus, tiszta nyelvet. Heidegger, munkásságának későbbi szakaszában felfedezte a létezés nyelviségének gondolatát: „létezésünket csak a nyelven keresztül ragadhatjuk meg, a valóság csak nyelvileg jut kifejezésre. A tartalom és a forma elválaszthatatlanok egymástól. A hermeneutika tulajdonképpen a hit nyelvtanává válik”². A szónak az igehirdetésen keresztül történésé kell válnia. Az „Új hermeneutika” szerint a szó nem az értelmezés tárgya, hanem a szó az, ami közvetíti a megértést, egyfajta előfeltétel. Az Új hermeneutika felfedezése valójában az, hogy a nyelv megértése nem a cél, hanem csakis a nyelven keresztül tudunk érteni. A szónak hermeneutikai funkciója van. A hermeneutika tárgya tehát nem a szó, hanem a szóesemény, vagy szótörténet, vagy beszédesemény. Ahol a szó helyesen „történik”, ott megvilágosodik a létezés. A szavak helyes használata révén nyílik ki számunkra Isten hozzánk intézett szava. Isten szava pedig nem jelöl, hanem cselekszik: az embert akarja hívővé formálni. A szó az ige közvetítője, hirdetőjének pedig azt kell elősegítenie, pontosabban azt kell hagynia, hogy a szöveg ismét Isten igéjévé váljon.³

Gerhard Ebeling arra világít rá, hogy a szavak, a beszéd, időben hangoznak el, vagyis mindenekelőtt és leginkább időben zajló események. A szó tehát esemény és cselekedet, ami egy szituációra válaszként születik meg. A szavaknak ez a válasz-volta sokkal fontosabb, mint a szignifikáció. Az igaz szó a távolit jelenvalóvá teszi, és megnyitja a jövőt, ezzel pedig feltárja a valóságot. Az „Isten” szó az ember alapvető szituációja, pontosabban válasz az alapvető emberi szituációra. Így amennyiben Istenről beszélünk, az emberről is beszélünk a maga nyelviségében. Az ember azonban a maga nyelviségében nem önmaga mestere, nem lehet önmaga mesterévé. A szó erejéből él, ami nem az övé, ugyanakkor pedig szomjazik is a szóra, ami ugyancsak nem az övé. Az ember egyszerre hallgató és beszélő, azaz másokra utalt lény. Minden szóeseményben benne van a mélységdimenzió, ami Istenre utal. Isten nemcsak az ember szituációja, hanem a valóság misztériuma is, ez a valóság pedig megszólítja az embert, a megszólított ember azonban nem maradhat semleges. Isten a „szavak szava”, nyelvünkben semmivel sem helyettesíthető.⁴ A reformáció korában azzal, hogy erősen Isten igéjére koncentráltak, a hermeneutikának nagyobb szerepe lett. A reformátori íráselvhez nem

² Uo. GERHARD EBELING: *Isten szava és a hermeneutika* 4

³ Vö. uo. 5

⁴ Uo. 7

is járult semmiféle hermeneutikai elv, ehelyett a reformátori íráselv maga (ha helyesen értelmezzük) nem más, mint hermeneutikai elv. A reformáció öröksége az a felszín alatt rejlő feszültség is, amelyet az Isten ígéjének fogalma rejt magában a Szentíráshoz való viszonyában.⁵ Az eddigieket áttekintve fogalomtisztázás szükséges. „Akárhogy határozzuk is meg közelebbről a hermeneutikát, mindenképpen a szóesemény megértésének tanához van köze. (Az eredeti német Wortgeschehen szót magyarul szóeseményként adjuk vissza. A Sprachgeschehen kifejezést pedig nyelveseménynek fordítjuk.)”⁶ Lényegében tehát, az exegézis a magyarázat folyamata, a hermeneutika pedig a magyarázat elmélete. A magyarázat tárgyának (azaz annak, ami a magyarázatot igényli) a szóbeli megnyilvánulást tekintjük. Elsődlegesen nem a nyelv megértése fontos, hanem a nyelv *által* történő megértés. A szó valójában nem a megértés tárgya. Nem az, ami a megértés problémáját adja, és amelynek megoldásához magyarázatra (a hermeneutikára mint megértéstanra) van szükség. A szó sokkal inkább az, ami a megértéshez utat nyit, tehát valamit megértet. Magának a szónak van hermeneutikai funkciója.⁷

A hermeneutikára akkor van szükség, amikor a szóesemény valamilyen oknál fogva zavarossá válik. A segítség azonban ilyenkor is csak abban állhat, hogy a zavart eltávolítsa, és hagyja a szót saját funkciójában hatni. A megértésben keletkezett zavar elhárítása legtöbbször ugyancsak szó által történhet. „A hermeneutika ugyanis nem kitörés a nyelviből a nyelv megértéséért, hanem a nyelvibe való mélyre hatolás a nyelv általi megértésért.”⁸ Az ember a megértés alapjáig csak akkor juthat el, ha találkozik a meg nem értettel és a meg nem érthetővel, ez a találkozás alaptapasztalat. Csak akkor tud meg valamit az ember a szó lényegéről, ha beleütközik abba, ami adott és nem levezethető, és abba is, ami kivonja magát a beszéd hatóköréből. Csak akkor eredményez megértést a szó, ha tapasztalásra tart igényt, és ahhoz el is vezet. Megértés csak ott történhet, ahol már előzőleg van egyfajta megértés vagy megértéshez hasonló tapasztalat. Megértetni valamit csak azzal az emberrel lehet, akinek a szóban forgó dologhoz valami köze van.

„A hermeneutikai viszonyok megragadására nézve ennek az a jelentősége, hogy a megértendő nyelvi kifejezésre vonatkoztatása mindig együtt kell, hogy járjon a valóságra való megfelelő vonatkoztatással (és ehhez egyébként harmadik, legalábbis potenciális, az embertársat illető viszonyként járul, hogy a megértést egyetértésben bizonyítsuk.)”⁹

⁵ Vö. GERHARD EBELING: *Isten szava és a hermeneutika*, 11-13

⁶ Uo. 18

⁷ Vö. 22-23

⁸ Uo. 23

⁹ Uo. 25

A megértés zavarainak hermeneutikai kiküszöbölésére ebből az előbbi gondolatból az következik, hogy a megértési nehézségeken kívül, amelyeket a legkülönbözőbb filológiai és történeti értelmezések segítségével kell megoldani, másféle tisztázásra is törekednünk kell.

A fogalomtisztázás következő állomásaként érdemes nagyító alá venni a hermeneutika, interpretáció és parafrázis fogalmait. A *hermeneuein* alapjelentése: megérteni, amelyben a kimondani, a magyarázni és a tolmácsolni főnévi igenevek különböző jelentésárnyalatai egyaránt megtalálhatóak. Ezeken túlmenően az is a lényeghez tartozik, hogy az interpretáció és a hermeneutika szavak alapjaikban azonos értelműek. (A felszínen azonban két külön dolog, hogy interpretálok vagy az interpretáció módjára reflektálok.) A hermeneutikának ahhoz, hogy az interpretáció segítségével legyen, magának is interpretációnak kell lennie. A parafrázis ezektől kicsit messzebb van, hiszen a szabad átköltés következtében nem az eredetinek szöveghű mása jön létre, hanem valami egészen új alkotás. Ugyanakkor az interpretációk különbözőségéről is beszélhetünk.¹⁰ Egyes felosztások szerint a parafrázisok is az interpretációk közé tartoznak. Azonban a különbözőségük is vitathatatlan.

1.1 Hermeneutikai- szemiotikai megközelítés

A Szentírás szövegeinek magyarázata több módon is történhet. Jelen dolgozatban az irodalmi elemzés új módszerei közül a szemiotikai elemzés segítségével válik világosabbá a tartalom és a rejtett jelentés is. Erről a módszerről a Pápai Bibliikus Bizottság is nyilatkozott, a következőekben ennek összefoglalása következik.¹¹ A szemiotikai elemzés egy szinkron módszer, amely nem foglalkozik a történetiséggel, hanem a már kész állapotában tekinti a szent szövegeket. A módszer atyja egy svájci, strukturalista nyelvész, Ferdinand de Saussure. Szerinte minden nyelv egy zárt rendszer, amelyben a szabályszerűségek egyedisége adja a jellegzetességeket. Ennek a módszernek három alapfeltevése van.

- a) Az immanencia elve, amely szerint minden szöveg egy jelentési egységgé áll össze. Az elemzés tehát a szöveget mint egészet vizsgálja, de csakis a szöveget. Más, „külsődleges” hangoltságot nem vesz figyelembe, így a szerzőt, a befogadót, vagy a szerkesztés történetét sem. (Ez az elv a dolgozatban nem fog előtérbe kerülni, csak a fogalomtisztázás miatt lényeges az említése.)

¹⁰ A fordítási típusokról ld. bővebben: TÓTH KÁLMÁN: *Bibliafordítás- Bibliamagyarázás*, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1994, 47- 68

¹¹ Vö Pápai Bibliikus Bizottság: *Szentírásmagyarázat az Egyházban*, Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest, 1998., 22-24

- b) Az értelmi szerkezet elve, amely főleg a különbségek egymáshoz való viszonyában mutatkozik. Ezek szerint egy szöveg elemzése abban áll, hogy felderítjük az elemek közötti kapcsolatokat (ezek lehetnek szembeállítások, azonosítások, megfelelések stb), és ezekből következtetünk a szöveg értelmére.
- c) A szöveghez tartozó nyelvtan elve pedig a nyelvtani szabályokra helyezi a hangsúlyt. Minden nyelvtanban van bizonyos számú szabály, megfigyelhetők szerkezetek. A mondatok különböző síkokból származnak, ezeknek pedig saját nyelvtana van. Tehát a szöveg teljes tartalmát három síkon elemezhetjük: a narratív, a diszkurzív és a logikai-szemantikai síkon. Az elsőben a kezdeti és a végpont közötti változásokat kutatják, a logikai kapcsolatokat próbálják feltárni. A másodikban a szöveg jelentéssel bíró elemeit (cselekvő személyek, idő, hely) osztályozzák, majd a szöveg egyes alakjainak ívét határozzák meg, végül pedig értékelik az egyes karakterek fejlődését. A harmadik a legmélyebb és legelvontabb sík. Azon alapul, hogy minden alkotás fundamentumai a logikai és jelentésbeli formák. Pontosan meghatározzák azt a belső logikát, amelyet a szöveg elbeszélői és alaki vonalvezetésének szakaszai magukba foglalnak.

Napjainkban két lényeges kutatási területe van a szemiotikai módszer képviselőinek. Az egyik a kifejezési módok kutatása, a másik az intertextualitás vizsgálata. Ebben a dolgozatban ezt fogjuk követni, ez kerül majd előtérbe. A vizsgálódás nem a végeredménnyel kapcsolatos, hanem sokkal inkább az ívvel. Hogyan alakult az LI. zsoltár a Balassi Bálint-féle parafrázissá? Nem a történetiség a lényeg, ezért a teljesség igénye nélkül kerül nagyító alá a zsoltár és annak parafrázisa.

1.2 A strukturalista megközelítésről

A strukturalizmus úgy határozható meg, mint „a nyelvészetnek az az irányzata, amely a nyelv szegmentumai közötti viszonyok elemzésével foglalkozik, mikor is a nyelvet hierarchikusan elrendezett egésznek tekinti”.¹² A morféma- és lexémahatárokkal komolyan számol ez az irányzat. Ezeknek külön specifikumaival a dolgozat nem foglalkozik majd, azonban az egyes kulcsszavak, kulcskifejezések alakulásának útját végigkövethetjük. Ha egy mondatot szemiológiai egységként elemzünk, amelynek jelentésbeli összképe heterogén jelek útján jön létre, akkor a mondatot úgy tekintjük mint kijelentést, vagy a kijelentésnek egy

¹² ANTAL LÁSZLÓ: *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény I*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.,57

részét. Ezt a fent idézett műben úgy magyarázzák,¹³ hogy ugyanúgy kijelentésnek kell tekinteni egy interakciós mondatszót (Igen.), egy egyszerű mondatot (Ma esik az eső.) és egy többkötetes regényt. Ebben az értelemben tehát a zsoltár egy kijelentés, egy bűnbánati megnyilatkozás, amely azonban az idők és személyek változásának következtében mindig másképpen szólal meg. Ez a „másképpen” különösen is érdekes. A kijelentések magyarázatához hozzátartozik a jellemzés, mely szerint a jelentésbeli teljességhez a nyelvi és nem nyelvi elemekre is szükség van. A nem nyelvi elemek lehetnek gesztusok, a kijelentő bizodalma, hogy a befogadó megérti és értelmezi, amit külön nem közöl, ami a szavakon túl van. A gesztusok jelentése alapján a befogadó megértheti az alkotó érzelmeit, lelkiállapotát, szándékát és még sok szóba rejtett körülményt. Tehát jelen esetben (Platón gondolatait segítségül hívva) Bühler nyomán a nyelvet úgy tekintjük, mint „organon”-t, ami által lehetőség van arra, hogy valaki mondjon valaki másnak valamit valamiről. Ebben a sémában három pólus jelenik meg. A valaki az alkotót jelenti, a valaki más a befogadót, a tárgy a kijelentés tartalmát. E pólusok harmóniája a zsoltár szavainak közvetítésén keresztül jön létre.¹⁴ Érdekes e pólusok intenzitását is megfigyelni az alkotásokban. A nyelvi struktúrák tüzetes vizsgálata megmutatja, hogy az ábrázoló, mélységet rejtő szavak és kifejezések teszik lehetővé a lehető legteljesebb bepillantást a mögöttesbe. Amikor az ábrázoló funkció erősebb, akkor figyelmünk a nyelven kívüli világra összpontosul. A kijelentések felhívó funkciójáról is szót kell ejteni:

„A (szó szűkebb [sic!] értelmében vett) kifejező és felhívó [sic!] funkció közötti alapvető különbséget a megnyilatkozás általános orientációja tekintetében jelen lévő különbség határozza meg. A kifejező megnyilatkozásokban a szimptomatikus jelleg uralkodik, amikor is a beszélő személyiségéről »folyik a beszéd«. A felhívó megnyilatkozásokban a hallgató felé irányulás a döntő. A felhívás végső célja nem valamilyen állítás az énről, vagy a beszélő lelkiállapotának manifesztációja. A felhívás célja a reakció kiprovokálása a hallgató részéről.»¹⁵

Itt azonban fontos a hallgató pontos meghatározása. Az LI. zsoltár elsődleges hallgatója a Mindenek Teremtője, a másodlagos hallgató pedig a minden korok olvasója. A Hallgató és olvasó(k) kapcsolata különleges dinamikával bír. A bűnbánat artikulációja mindenképpen intenzív és szubjektív vetülettel bír, aminek kifejezése egyéni módon történik ugyan, azonban nyelvi értelemben a kifejezésnek vannak objektív, vizsgálható aspektusai. Ennek kapcsán

¹³ Vö. ANTAL LÁSZLÓ: *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény I*, 97-98

¹⁴ Vö. uo. 106

¹⁵ Uo. 108-109

pedig elengedhetetlen néhány szóval a nyelvi nyomatékról is beszélni. „A nyelvi nyomaték egy tulajdonság magas fokának vagy egy cselekvés vagy egy állapot nagy intenzitásának kifejezése, amely ezt a magas fokot, vagy ezt a nagy intenzitást úgy [sic!] jelöli, mint ami meghaladja a szokásos mértéket és ezzel az elvárásainkat.”¹⁶ Ez a nyelvi nyomaték erős érzelmekkel kifejtett gondolatokban jelenik meg. Az emfázis más helyet foglal el a nyelvi rendszerben, mint a nyelvi nyomaték. Két alapvető funkciója van. Az egyik a mondat (kijelentés) tartalmának aktualizált kontextusba helyezése, a másik pedig a beszélő beállítottságára utal (az aktuális hozzáállása a tartalomhoz). A beszélő mondat tartalmával kapcsolatos jellegzetes beállítottsága például nyomatékos állításként ölthet nyelvi formát, ami egy lehetséges kétely ellen szól, vagy lehet egy emfatikus felszólítás, amivel az akaratát szándékozik keresztülvinni, és nyomatékos kérésként is érvényesülhet, amire türelmetlenül várja a választ.¹⁷

1.3 Hermeneutika vagy exegézis?

A kérdésre nehéz egyszerűen és röviden válaszolni. Ez nem egy eldöntendő kérdés. A fentiekben láthattuk, hogy a két megközelítés nem ellentétes, sokkal inkább kiegészítik egymást. A hermeneutika modern meglátásaival, olykor talán szubjektív megközelítésével a befogadóhoz közelebb kerülhet a mű. Azonban a lényeg teljes feltárulásához szükség van az exegézis objektivitására. A Szentírás szövegének helyes megértésére csakis az juthat el, akiben e kettő egységgé forr össze. Az egységet a folyamatban való részvétel biztosítja. A folyamat elején található az exegézis, ami aztán a hermeneutika rendszerében kontextusba kerül. Azonban Gánóczy Sándor felhívja a figyelmünket arra, hogy nagyon fontos a módszerek összemosását, összekeverését elkerülni.¹⁸ „Hermeneutikus dogmatikáról beszél”, aminek során a teológus felteszi korának nagy kérdéseit, és a hittel teljes válasz megkeresésének folyamatában végigmegy egy olyan úton, amely az exegézissel kezdődik, a bibliai teológiák sajátos eredményeit figyelembe veszi (nem összekeverve őket), és eljut egy olyan hittartalomhoz, amelyben maradandó értékeket rögzít. De ez nem a végpont. Hiszen a rögzített értékek minden korban újraértelmezésre kerülnek, és minden kor befogadójában új folyamatba kapcsolódnak. Így alakul ki egy spirális mozgás. A dolgozat kapcsán talán nem erőszakolt (Gánóczy terminusát kölcsönözve) egyfajta „hermeneutikus bibliikumról” beszélni,

¹⁶ ANTAL LÁSZLÓ: *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény I*, 200

¹⁷ Vö. uo. 203

¹⁸ Vö. GÁNÓCZY SÁNDOR: *Valósághermeneutika és Bibliaértelmezés* (Hermeneutikai Füzetek 20.) Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1999. 75

még pontosabban „hermeneutikus literatúráról”, amelyben a hermeneutika és az exegézis párhuzamos, egymást kiegészítő, Egy felé tartó út.

Az irodalmi hermeneutika kiemeli azt, hogy egy adott szöveg a leírásával „függetlenné” válik az alkotójától. Amíg egy alkotás-esztétikai szövegelmélet (némi egyszerűsítéssel) a szerző szándékát, céljait, irányultságát veszi szemügyre, és ezt azonosítja a szöveg jelentésével, addig egy befogadás- esztétikai szöveginterpretáció az olvasót helyezi középpontba, és az olvasó aktív szerepére koncentrál így a szöveg jelentésének új élet-kontextusban való értelmezése nagyobb teret nyer.¹⁹

A bibliai hermeneutika az irodalmi hermeneutika oldaláról nézve sokat gazdagodhat. A szövegek átültetése, újraértelmezése kapocs lehet az akkor és a most között. Az elsődleges és másodlagos jelentések különbségtételénél is fontos ez a kapcsolat. Hiszen az „akkori” szöveg az adott kor keresztmetszete, vázlata, tapasztalata, ami nélkülözni kénytelen a szóbeliségben jelenlévő plusz adalékokat. Az „akkori” szöveg azonban „mostanivá” válhat már az újraolvasással, de különösképpen az interpretációval, illetve a parafrázissá formálással. Így a szöveg születésének és újraszületésének folyamata elemi erővel nyilvánul meg a befogadás pillanatában. A szakrális dimenzióból úgy lép át a látszólag profán közegbe, hogy nem veszti el az eredetét, hanem sokkal inkább az eredményt asszimilálja. Mindezek figyelembevételével arra a következtetésre juthatunk, hogy a bibliai hermeneutika és az irodalmi hermeneutika nem ellentétesek egymással, hanem az eredet, a folyamat és a megvalósulás különböző, ám mégis egységbe forrott mozzanataiból valami egészen újat segítenek a világra. Ez a hermeneutikus literatúra különlegessége.

2. A Zsoltárok könyvéről és a zsoltárokról általánosságban²⁰

A zsoltárokból álló gyűjtemény kánonját Kr.e 200 körül zárták le. A Zsoltárok könyve²¹ a második templomban használatos énekek gyűjteménye lehetett, amire az egyes zsoltárok feliratában található megjegyzések (liturgikus, zenei, illetve bizonyos konkrét cselekmények említése) utalnak. Azonban valószínűsíthető, hogy kultikus- liturgikus célból készültek kisebb összeállítások. Az újabb kutatások szerint a Zsoltárok könyvének

¹⁹ Vö. ULRICH H.J. KÖRTNER: *Az ihletett olvasó*, Hermeneutikai Füzetek 19, Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1999, 70-71

²⁰ Vö. RÓZSA HUBA: *Az Ószövetség keletkezése II.*, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 321- 347

²¹ A Zsoltárok könyve 150 zsoltárból áll. A zsoltár megnevezés (latinul psalmus) a héber Biblia ókori görög nyelvű fordításának, a Szeptuagintának szóhasználatából ered. A Zsoltárok könyvének számozása nem ugyanaz a héber és a görög Bibliában. A héber Biblia beosztása egy számmal megelőzi a görög nyelvű Szeptuagintát (LXX vagy Hetvenes fordítás) a Zsolt 10-től a Zsolt 147-ig. Szent Jeromos ezt az utóbbi számozást vette át a Vulgata készítése során.

szerkezetében megfigyelhető teológiai irányvonal és szemlélet alapján a Tóra-jámborság és az eszkatalogikus messiási remények alapszövege e könyv. Tehát a „hivatalos” alkalmazáson túl, szélesebb körű „magánhasználatra” is alkalmassá vált a fogság utáni késő korokban ez a „lelki kalauz”. A részeket lezáró doxológiák, Isten nevének váltakozó használata (Jahve illetve Elohim) és a feliratokban szereplő nevek vagy témák arra mutatnak, hogy eredetileg önálló, kisebb részgyűjtemények egymás mellé szerkesztéséről lehet szó, ami a Kr.e V és II. század közötti időszakban történhetett. A gyűjtemény egészének végső formába öntése tudatos szerkesztői tevékenységnek köszönhetően Kr.e 200 körül történhetett. A legősibbeknek azok a panasz, illetve hálaimából álló részek tekinthetők, amelyeknek feliratában Dávid nevét olvassuk (ezek a fogság utáni időben keletkezhetnek). Tulajdonképpen Dávid nevében talált magára az imádkozó Izrael.

A zsoltárkutatásban Hermann Gunkel munkássága nagy jelentőséggel bír, aki a zsoltárokat összekapcsoló közös műfajok kutatásával és Izrael életében betöltött szerepével foglalkozott. Az általa meghatározott műfajok²² közül egyet különösen is érdemes kiemelni: az egyéni és közösségi panaszénekeket. A zsoltárköltészet későbbi fázisában keletkeztek azok az alkotások, amelyeket az istentiszteleten kívül, a személyes áhítat kifejezésére használtak. A panasz-és háladalokban emelkedik ki az egyéni áhítat szerepe. Ezeket valószínűleg a korábbi kultuszdalok formájára szerezték, illetve már meglévő énekeket alakítottak át egyéni használatra. Ez a folyamat leginkább az egyéni panaszdalok vizsgálata során válik nyilvánvalóvá. Ezeket az egyéni panaszdalokat Gunkel a zsoltároskönyv tetőpontjának nevezi, hiszen bennük az egyén hitét megszólaltató dalköltészet kincset érő darabkáit látja.

A zsoltárok kutatásának három főbb irányát különböztethetjük meg az elmúlt negyven év során. Az egyik a redakciótörténeti módszer, a másik az antologikus exegézis, a harmadik pedig a poetologikus elemzés. Az első módszer felhívta a figyelmet arra, hogy a zsoltárokat folyamatosan átdolgozták, és az új viszonyok szerint alakították. A folyamatos növekedés tényét az egyes szövegrétegek megkülönböztetése is alátámasztja, amelyek a reinterpretáció eredményei. A másik irányvonal, amelyik ehhez a redakciótörténethez kapcsolódik az antologikus exegézis. Ez elfogadja, hogy a zsoltárköltészet a fogság előtti kultuszból eredeztethető, de azt is kimutatja, hogy a zsoltárok többsége a fogság korában, vagy utána keletkezett, amely a fogság utáni újraolvasásnak és újraértelmezésnek köszönhető. A poetologikus elemzés Gunkel egyéni áhítatot kifejező zsoltárokkal foglalkozó kutatásaihoz

²² A Zsoltárok csoportosítása Gunkel szerint: himnuszok, Jahve királyságának zsoltárai, egyéni hálaadó zsoltárok, királyzsoltárok és további kisebb arányban előforduló műfajokhoz tartozó költemények (mint például zarándokénekek, tórazsoltárok, győzelmi énekek, áldás- és átokszavak). Im. *Az Ószövetség keletkezése II*, 329

kapcsolható. Eszerint a zsoltárok individuális műalkotások. Értelmezésükhöz segítségül hívja az irodalmi alkotások elemzésénél bevált módszereket: a strukturális elemzést, nyelvanalízist, retorikát, motívum- és szimbólumkutatást. Ez utóbbi elemzés mód tehát beleilleszkedik a fentebb említett szemiotikai látásmódba, ennek mentén fogunk haladni.

2.1 Az LI. zsoltár elemzése²³

(Az LI. zsoltár Szabó Mária-féle fordítása)

A karvezetőnek. Dávid zsoltára, amikor eljött hozzá Nátán próféta, mivel bement Batsebához.

Könyörülj rajtam, Isten, kegyelmed szerint; nagy irgalmadban töröld el büntetteimet!

Teljesen mosd le rólam bűnömet, és vétkeimtől tisztíts meg engem!

Mert büntetteimet én ismerem, és vétkem előttem van szüntelen.

Egyedül te ellened vétkeztem, s ami rossz a szemedben, azt tettem; ezért igaz vagy, ha szólsz, feddhetetlen vagy, amikor ítélsz.

Íme, bűnben születtem, és vétkekben fogant engem anyám.

Íme, hűséget kedvelsz a rejtekben; s titokban bölcsességet adsz tudtul nekem.

Tisztíts meg izsóppal, és megtisztulok, moss meg, és hónál fehérebb leszek!

Add, hogy örömet és vidámságot halljak, s vigadjanak csontjaim, melyeket összetörtél!

Rejtsd el arcodat vétkeim elől, és minden bűnömet töröld el!

Tiszta szívet teremts nekem, Isten, és az erős lelket újítsd meg bensőmben!

Ne dobj el engem színed elől, és szent lelkedet ne vedd el tőlem!

Hozd vissza nekem üdvösséged örömét, és a készség lelkével támogass engem!

Hadd tanítsam a bűnösöket utaidra [sic!], és a vétkesek hozzád térjenek!

Ments meg a vértől, Isten, üdvözítő Istenem, hadd ujjongjon nyelvem igazságod miatt!

Uram, nyisd meg ajkamat, és szám hirdesse dicséretedet!

Mert nem kedveled a vágóáldozatot, s ha égőáldozatot adok, nem tetszik neked.

Istennek áldozat a töredelmes lélek, a töredelmes és megtört szívet, Isten, nem veted meg.

Tégy jót tetszésed szerint Sionnal, építsd fel Jeruzsálem városfalait!

Akkor majd kedveled az igaz áldozatokat, égőáldozatot és teljes áldozatot; akkor majd oltárodon bikákat áldoznak.

²³ Az elemzés során főként Szabó Mária kutatásaira fogok támaszkodni. A héber ábécé betűi a hangértéküknek leginkább megfelelő magyar betűkkel szerepelnek a dolgozatban, a torokhangok és némahangzók jelölése nélkül.

A héberben a birtokviszonyt prepozícióval fejezik ki. Jelen esetben egy meghatározott birtokost nevez meg a címfelirat, Dávidot, a birtok azonban határozatlan. A „l^e” prepozíció háromféle értelmű lehet:²⁴

- a) Jelentheti azt, hogy Dávid a szerző. Ez sokkal inkább tükrözi az utókor Dávid iránti tiszteletét, mint a történeti valóságot. A Zsoltárok könyvében egyetlen zsoltárról sem lehet teljes bizonyossággal azt állítani, hogy Dávid a szerzője.
- b) Más vélemény azt mondja, hogy Dávid utódairól van szó, a Dávid házából származó királyokról.
- c) Egyes kutatók ugariti párhuzamokra is gondolnak, az egyes isteneknek, istennőknek címzett énekekre. Ezeknek a mintájára gondolják el a „Dávidé” kifejezést. Így ezek a „dávidi gyűjteményhez tartozó” énekek, amiket a jeruzsálemi királyi palotában őriztek.

Az „amikor bement” kifejezés időhatározói mellékmondatot eredményez. A Dávid életéből származó eseményre utalás biztosan nem a keletkezés körülményeire utal, sokkal inkább a szerző bűnének nagy voltára, súlyosságára. Az Isten (Elohim) szó többnyire többes számban használatos. Az absztrakt többes szám állapotok, tulajdonságok egybefoglalását fejezi ki, az intenzív többes szám pedig egy fogalomnak az intenzitását jelöli. Az Elohim szóban a kettő együtt található: Isten tulajdonságainak összefoglalása egy személyes egységben. Ezzel Isten hatalmának teljességét is állítja. A zsoltár írója érdekkel nem támasztja alá a kérését, erre az Isteni mindenhatóságra gondolva szólítja meg azt, akitől egyedül segítséget remélhet; Isten hűsége az egyetlen kegyelemforrás. A „kegyelmed szerint” (kehaszdeká) héber jelentésében a szeretet, kegy, jóindulat is benne van. Nem egy érzületet takar, spontán kedvességet, hanem kölcsönösségen alapuló magatartást. Jogok és kötelességek által meghatározott viszony, életforma, amely az uralkodók és alattvalók, szülők és gyermekek, férj és feleség között áll fenn. Ez a szó jelöli a szövetségesek közötti kapcsolatot is, a szövetség szerinti magatartást, ami a hűséget is magában foglalja. Ez a fajta magatartás elsősorban Isten tulajdonsága, aki a szövetséggel önként elkötelezte magát népének. Az „írgalmad” (rahameká) jelentése anyaméh, minden élet kiindulási helye. Az „írgalmadban” kifejezésben a belső szervek, benső dolgok jelentése is bennfoglaltatik: az érzelem, a gyengédség székhelye. Intenzív többes száma pedig magyarul így írható le: nagy írgalom,

²⁴ Vö. *Jubileumi Kommentár –A Szentírás magyarázata II.* A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1998, 541

könyörület. A „bűntetteimet” (pesáj) főnév a héber „hűtlen lesz”, „elpártol” gyökből származik, ami az Istentől való elszakadás, az Istennel való szembeszegülés vétjét jelenti. A „teljesen mosd le rólam” a „sokasítsd meg” (ráváh) és „moss meg engem” (kávasz) kifejezés módosított változata (a „nagyon” határozószóval való csere is lehetséges olvasat). A bűnőmtől (ávón) és vétkeimtől (hattát) megkülönböztetés két gyökre vezethető vissza. Az egyik az „elhajlik, elgörbül, visszájára fordul”, a másik az „elhibáz, elvét”. Az első a görbe életutat, bűnös magatartást jelenti, olyan eltorzult gondolkodást, érzületet, amely nincs összhangban Isten akaratával, a másik inkább az egyes, konkrét hibákat jelenti, vétéseket. De a két szó sokszor szinonimaként is használható. A „beszédedben...ítélkezésedben” kettős hangoltságával időhatározói mellékmondatot fejez ki: „amikor beszélsz...amikor ítélsz”. Az értelemtükrözőbb, szövegűbb, azonban nyelvtanilag kevésbé helytálló olvasat ez lehet: „egyedül teellened vétkeztem és a szemeidben rosszat tettem, ezért igaz vagy beszédedben, tiszta vagy ítékezésedben”. Az „íme, bűnben születtem és vétkekben fogant engem anyám” rész a Teremtés könyvében foglaltakra utal. Az ószövetségi ember látásmódját tükrözi, és az ember (adam) és a föld (adama) sorsszerű kapcsolatát, a bűnösség elismerését, a por-létet, és az egyetlen Szabadító elismerését. A „hűséget kedvelsz” kifejezés a fent említett hűségfogalomra építve többletjelentéssel toldja meg azt. A „kedvelsz”(haféc) kifejezés kapcsán fontos megjegyezni, hogy az állapotot, érzelmet jelentő statikus igék perfektuma jelen idővel fordítható. Valószínűleg „eltakart, láthatatlan, elrejtett” dolgot vagy helyet jelenthet az alapszó. Ez a rejtek lehet az emberi benső, a szív, vagy vese. A „titok” szó szintén jelölheti a szív rejtekét. A „szív”²⁵ (láb) gyakori szó az Ószövetségben. Általában az emberre vonatkozik, azonban olykor Isten szívére is ezzel a szóval hivatkoznak. A testi szívből kiindulva világos, hogy az nem csak a vért pumpálja, hanem olyan központi és mélyen bent lévő rész, amihez „nem lehet hozzáférni”, ez mozgatja a végtagokat, így a kifejezés a mozgással is kapcsolatban van. A szív a létfontosságú döntések helye, és a szellemi- lelki tevékenységek központja. Tehát a szívhez több fogalomkör is kapcsolódik. Az érzelmek, a vágyak, a kívánságok, és ez az értelmi tevékenység helye. Emlékezetet is jelenthet, tudatot, lelkiismeretet, belátást, megfontolást. Teljes és őszinte odaadást is, odaszánást is magában foglalja. A szív tehát a tudatosan élő ember központja, az emberé, aki kapcsolatban akar lenni a Teremtőjével, akinek mindent köszönhet, és akitől mindent várhat. Így a feloldozást is. A megtisztulás, tisztítás a kultikus cselekményre is utal. Tudjuk, hogy akik a bűnnel érintkezésbe kerültek, azoknak meg kellett mosakodniuk, szigorú tisztálkodási szokásaik

²⁵ Vö. PUSKÁS ATTILA: *A teremtés teológiája*, Szent István Társulat, Budapest, 2010., 63

voltak. Azonban itt egy speciális rítusról van szó. „Az izsóp vadon is termő növény, melynek ágait összekötötték és víz vagy vér hintésére használták például a pászka ünnepen, vagy beteg ember tisztulása alkalmával.”²⁶ A „tisztíts meg engem” kifejezésnél a „piélnek” itt privatív jelentése van: vétektől megfosztás, megtisztítás. A „fehér leszek” kapcsán említésre méltó, hogy a héberben a mellékneveket nem lehet fokozni. Emiatt az igék mellett a „jobban, inkább” szavakat is elhagyják. Az összehasonlítást prepozícióval fejezik ki (ami magyarul határozórag, például: tól, nál). A héber gyakran elhagyja a vonatkozó névmást; a „csontok, melyeket összetörtél” egy már kiegészített formula. A „rejtse arcodat” eredetileg azt jelenti, hogy Isten nem segít, megvonja jóindulatát, kegyelmét. Ebben a jelentésben a vétkek előli elrejtés a bűnbocsánat kifejezése, a megbocsátás kérése. A tiszta szív teremtésénél a már említett egész emberi egzisztencia kreálásáról van szó. A „teremt” (bara²⁷) ige tartalmilag több a pusztá létrehozásnál. Bibliai értelemben vett alapjelentés a „csinál” elsősorban a teremtéssel, és később Isten üdvözítő tevékenységével függ össze. Az ige cselekvő alanya mindig az Isten és a „qual” és „nifal” igeörzsben az isteni aktivitás kifejezésére szolgál. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a „bara” igével kifejezett cselekvésnél sohasem szerepel valamiféle anyag, amelyet az isteni alkotótevékenység felhasznál. Az ige általában szuverén, mindenható tetteket jelöl, olyanokat, amelyeknek nincs akadálya. Az idő ezekben nem játszik szerepet. Itt ismét kapcsolat van a hatnapos teremtéstörténettel. A „bara” igével jelzett cselekmények eredménye egyetlen nap keretében létrejön. Elegendő egyetlen parancs, hogy a kimondott szó és a szó hatékonysága között megvalósuljon a tökéletes megfelelés. Az eredménye felülmúlja az isteni aktus előtti lehetőségeket és emberi képességeket. Az ige az „új” fogalmával is összekapcsolódik. Jelen esetben is erre kell gondolnunk. Ehhez az igéhez két másik is kapcsolódik jelentés tekintetében, amelyeknek a mondanivalója sokkal kevesebb. A „tenni, csinálni” (aszah) ige és a „formázni, gyúrni” (jacar) ige. A „bara” különleges módon jelöli Isten teremtő tevékenységét, azonban nem szerencsés a másik két igéhez viszonyított különbségét túlhangsúlyozni. Az ember bensőjét tehát csakis Isten teremtő tevékenysége képes megújítani, emberi erőfeszítés ehhez kevés. A „lelket” kifejezés a lélek (ruah) szóból származik. Eredetileg a levegő mozgását jelenti (lélegzet, szellem, lélek, szél), az emberi lélegzésből eredő szelet. Jelentheti Isten leheletét mint az élet princípiumát, amely élteti az embert. Ez egy olyan Istentől adott erő, ami átjárja az ember egész bensőjét. De az is világos, hogy ezt bármikor elveheti Az, aki adta. Ez a fogalom —Puskás Attila szavaival élve²⁸—

²⁶ Vö. *Jubileumi Kommentár*, 574

²⁷ Vö. RÓZSA HUBA: *A Genesis könyve I.*, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 92- 94

²⁸ Vö. PUSKÁS ATTILA: *A teremtés teológiája*, 63

egyszerre kozmológiai, teológiai és antropológiai. A kozmológiai jelentése az a bizonyos mozgásban lévő levegő, szél, mely fölött azonban Isten rendelkezik, és ami kifejez valamit a tulajdonságaiból: felüdít, láthatatlan, erővel bír. Az antropológiai jelentéshez tartozik az ember lélegzete, lehelete. Tőle jön az életet adó szél, mely az ember lélegzetévé válik. Sajátos jelentéstöbblete, hogy egyrészt az emberi akarattal is kapcsolatban áll, másrészt pedig az Úr „ruahja” emberi lehetőségeket meghaladó tettek véghezvitelére tesz képessé. Isten és ember dinamikus kapcsolatát foglalja magába ez a fogalom. „Szent lelket ne vedd el”. A „szentséged lelkét” főnévi alaptagú birtokosjelzős szintagmával is lehetne fordítani. A héber gyakran használja melléknév helyett a tulajdonságjelző genitívust. A „készség lelkével” kifejezés felfogható úgy is, hogy melléknév helyett szintén tulajdonságjelző genitívus áll. Az „utaidra” [sic!] Isten akaratnyilvánítása. Az út maga a tanítás, útmutatás. Az „és a vétkesek hozzád térjenek”-ből a köztöszónak ebben az esetben következményes vagy célhatározói értelme is lehet. A „vér” szó jelentése kérdéses. A zsoltáros által elkövetett vérontásról lehet-e szó, esetleg a zsoltáros véréről, haláláról, talán az őt fenyegető halálos ítéletről vagy az ellenségek részéről fenyegető erőszakos halálról. (Ellenségről azonban a zsoltár nem tesz említést.) A „szabadításom Istene” egyenlő a szabadító Isten jelentésével. Itt szintén tulajdonságjelző genitívusról van szó. Az „igazságodat” (cidkáteká) jelentheti Isten segítő, szabadító, üdvözítő cselekvését, jóságát. Az „és szám hirdesse dicséretedet” egyszerű kapcsolatos mellérendelő kötőszavának ebben az esetben is lehet következményes vagy célhatározói értelme. A „vágóáldozat” az „áldozatul levág” (závach) igéből származik. Az áldozat egyik fő fajtája a vágó vagy véres áldozat (ellentéte a vér nélküli adománynak). Olyan közösségi áldozatot jelent, amelynek során a levágott állat vérét és háját Istennek áldozták és elégették, húsát pedig együtt fogyasztották. A vért az ószövetségi gondolkodás az élet hordozójának tartotta, ezért is volt tilos a fogyasztása. „És adjak”: a héberben gyakori a mellérendelés az alárendelés helyett: adjak bár, ha adok. Az „Égőáldozat” felmegy, felvisz (az oltárra) „feláldoz” (álá) igéből származik. Olyan áldozat, amelyet (szemben a vágóáldozattal) az ember egészen Istennek adott és elégetett, semmit sem tartott meg belőle magának. Itt jelentésbeli fokozáshoz kellenek a lépések. Sem a vágóáldozat, de még az égőáldozat sem kedves. Ezeknél több kell, ezeknél többet akar adni a zsoltáros. E következő vers ennek fokozásnak a csúcspontja, és a zsoltár nyugvópontja is egyben. A „töredelmes, megtört” szív kell. (A szív és a lélek itt szinonimák lehetnek.) „Ezek mögött a gondolatok mögött a nagy próféták igehirdetése áll. Ők az áldozatokkal az engedelmisséget állították szembe [...] A

gyülekezet tagjai a fogság utáni időben szegényeknek és megtört szívűeknek nevezték magukat.”²⁹ Az utolsó két vers későbbi korokból való hozzátoldás. Az „igazság vágóáldozatai” megfogalmazás értelme az, hogy Istentől jövő adomány az igazság. Ez teszi képessé az embert, hogy minden jogtalan tettet elkerüljön, az áldozat pedig az eszköz ennek elnyeréséhez. Az „igazság” szó felfogható tulajdonságjelző genitivusnak is, amely az „igaz áldozatokat” formában lévő melléknév helyett áll.

Összefoglalva tehát láthatjuk a részletes elemzés alapján, hogy mennyire sokrétű az eredeti szöveg is. A gondolati mélység az interpretációval és a parafrázissal nem gyengült, hanem inkább erősödött. A köztes állapot, az interpretáció, nem igényel részletes elemzést, hiszen az eredeti elemzése arra is érvényes, a szöveg magáért beszél.

3. Balassi Bálint vallási költészetének általános kérdései

Balassi pályája egyfajta linearitást mutat a fejlődés tekintetében. Nem tudjuk, hogy ez mennyire volt egyenletes, a versei azonban kétségkívül rámutatnak a mérföldkövekre. Az első lépés a szüleinek szánt „Beteg lelkeknek való füves kertecske” című fordítás, amelyet 1572-ben, Krakkóban nyomtatott ki. Az utolsó pedig Edmund Campianus „Decem rationes” nevezetű latin vitairatának fordítása, ami 1606-ban jelent meg nyomtatásban „Tíz okok” címmel.³⁰ Ez a katolikus megújulás egyik fontos alkotása, amit Dobokay Sándor jezsuita adott ki, aki Balassi gyóntatója, közeli barátja lévén halálos ágyánál is jelen volt. Ő találta meg a hagyaték rendezése közben ezt a kéziratot, amelynek az elején bőven kifejtette Balassi halálának körülményeit és a mű kiadásának előzményeit is. Kiemelte, hogy ő csak befejezte Balassi munkáját. Tény, hogy a hetedik ok után stílusbeli váltás következik. A részlegesség megokolásával kapcsolatban háromféle irányba indulhatunk. Egyfelől azért nem befejezett a mű, mert Balassi nem tudott azonosulni a fordítással és ezért hagyta abba. Ez nem tűnik valószínűnek. Másodikként mondhatjuk, hogy Dobokay Sándor nem mondott igazat. De ennek sincsen értelme. A harmadik irány tűnik hitelesnek, miszerint valószínűleg Balassinak már nem volt ideje befejezni a művet, és Esztergomba is magával vitte, hogy ha ideje engedi, foglalkozzon vele. A „Balassi mint Krisztus katonája” gondolat Dobokay hatására alakult ki. A két végpont (Füves kertecske, és az Okok) között bejárt út egy gazdag életút, aminek külső felvillanásaiból következtethetünk a belső történésekre, de bizonyossággal keveset állíthatunk.

²⁹ *Jubileumi Kommentár*, 574

³⁰ *Balassi Bálint összes művei*, Osiris Kiadó, Budapest, 2004

Balassi Bálint költészete tartalmában, és formában is újításokat felvonultató, egyedi és bátor, korát meghaladó művészet. A költői előadásmódban való újdonsága talán a felsoroltaknál is nagyobb. Saját egyéniségének vonásait kapcsolatba hozta az eredeti tartalommal, a verselésben is egészen újat alkotott. Balassi személyes, Istennel való bensőséges és mély kapcsolatának megnyilvánulása ez a parafrázis, azonban mélyebb megértéséhez elengedhetetlen néhány szót ejteni Balassi — vallásos— költészetéről.

3. 1 Balassi Bálint istenes verseiről³¹

Szerelmi és istenes verseinek elválaszthatatlan egysége nem ellentétes egymással, nehéz lenne eldönteni melyik a fontosabb. Balassi egy akkorra már jól kialakult kánont, a gyülekezeti ének műfaji hagyományait sértette meg bűnbánatának személyességével, kérdéseket feltevő hitével. Költészete gyökeresen ellenkezett a gyülekezeti énekkel. Ma mind a katolikus mind a különféle protestáns könyvekben kinyomtatták legalább a „Bocsásd meg, Úr Isten” kezdetű Balassi- éneket.

„A Balassi irodalmi hagyatékának anektálására irányuló egyházi törekvések a 17. század elejére mennek vissza. Balassi istenes verseinek első kiadásai az 1630-as években részint evangélikus (Bártfa), részint katolikus (Bécs) vezetés alatt álló kiadóknál jelentek meg. Balassi- verset gyülekezeti énekeik közé először- 1600 körül- az unitáriusok vettek fel. Az első református annexiós kísérlet pedig alighanem Szenci Molnárnak előszava volt. A kései annexiók ellenére folyamatosan emlékeztünkben kell tartanunk az igazságot: hogy amíg Balassi élt, az egyházak nem kértek költészetéből. S mivel minden nyomda egyházi irányítás alatt működött, részben az egyházi elutasítás következményét kell látnunk abban a képtelenségben, hogy Balassi századának egyetlen nem publikáló költője volt. Valamelyest elégtétellel vehetjük tudomásul, hogy kölcsönös volt ez az elutasítás. A kölcsönösség bizonyításához még futólag sem kell hivatkozni azokra a gyakran idézett életrajzi adatokra, amelyek azt mutatják, hogy Balassi, noha szakított, érdekből, az evangélikus [!] felekezettel, azért még a katolikussal sem volt konfliktusmentes kapcsolata. Költői műve ékeesebben bizonyít: katolizációja után is kizárólag protestáns költőktől fordította zsoltárait. Tudjuk, hogy se katolikus se protestáns nem volt, hanem a felekezetekből kiszakadó szuprakonfesszionális [...].³²

Horváth Iván főleg ez utóbbi mondata meglehetősen súlyos kijelentésnek hat. Jelen dolgozat kereteibe nem fér bele Balassi hitének „apológiája”, azonban fontos utalni arra bizonyos útra, amire az előző részben rápillanthattunk. Egy ízig-vérig hívő ember, akinek első

³¹ Ebben a részben bátorodom felhasználni, azonban néhány ponton kritikával illetni bizonyos megállapításokat, amiket a következő műben találhatunk: HORVÁTH IVÁN: *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

³² Vö. *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben* 205-206

és utolsó munkája gyógyír és erkölcsi megerősítés, kevéssé valószínű, hogy meg ne állapodott volna. A tény, hogy a jezsuitákkal, köztük Dobokay Sándorral felszínesnek nem mondható kapcsolatban állt, és katolikus művet fordított élete végén is, cáfolata a fenti állításnak. Habár a zsoltárfordításokat nem elsődleges, hanem másodlagos, protestáns forrásokból készítette ez nem elég érv. Ezt az időszakot (a trentói zsinat és a harmincéves háború közötti időszak) a gondolkodásmódok állóháborúja jellemezte. Magyarországon és Erdélyben is kialakult a szabadgondolkodás elleni katolikus-protestáns összefogás. Azonban Balassit korántsem tekinthetjük szabadgondolkodónak.

Szerelmes verseiben is használ bibliai hasonlatokat.³³ Balassi vallásos, vagy egyházi vonatkozású szóképeinek egy része a középkori himnuszokkal van rokonságban, másik része azonban az olasz petrarkista művészetben gyökerezik. Gyakran használ szóképeket a bűnbánat kifejezésére, ami nála visszatérő motívum. Költészetének megértéséhez elengedhetetlen figyelembe venni a tényt, amit Eckhardt Sándor is közöl: „Bornemissza Péter énekeitől zengett a Balassi-ház,”³⁴ ami nem csak zengett, hanem meg is telt gondolataival. A lutheri gondolatok buzgó és lángoló lelkű apostola, Bornemissza volt a nevelője Balassi Bálintnak. Fő tanítása, hogy az Isten előtti megigazulás egyedül a hit által történik. Mi magunk semmit sem tehetünk. A bűnbánattartásnak három fő aspektusára hívta fel a figyelmet. „Az egyik a bűnnek a megutálása, a másik a hitnek biztatása, a harmadik a megjavulás.”³⁵ Ez a hármasság az LI. zsoltárnak is sajátja. Azonban katolikus gondolkodására enged következtetni a Szentháromságnak harmadik személye kezdetű vers. „Ez a Szentlélek-himnusz némileg szemben áll a protestáns felfogással. Balassi a Petrus Lombardusra visszavezethető Szentlélek és szeretet azonosítást fogadta el, míg Luther arról beszélt, hogy szerinte a Szentlélek személyes partner, akitől a hit származik, és aki csak a hitben fogadható be. (Itt az extra me pro me-vé változik át.)”³⁶ Balassi felfogása tehát ebben a tekintetben nagyon is katolikus.

³³ Például: az Idővel paloták kezdetű versben ezt írja: „Végzetlen voltát, semmi változását szerelmemnek hogy látnám,/Kiben Juliátul, mint Lázár ujjátul, könnyebbégemet várnám,/Ezeket úgy írák, és a többi után Juliának ajánlám.” *Balassi Bálint összes művei*, 114.

³⁴ ECKHARDT SÁNDOR: *Balassi- tanulmányok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 153

³⁵ Uo. 154

³⁶ Vö. *Balassi Bálint Összes művei*, 481

3.2 Balassi Bálint: Psalmus LI

(Az LI. zsoltár Theodor Beza- féle interpretációja, és
Balassi Bálint-féle parafrázisa³⁷)

Theodorus BEZA Vezelius,

BALASSI Ist.II./8.

Psalmus LI.

Psalmus 51.

1 Ah deus immensum clemens miserere
precantis,
Et quaecunque tuo bonitas in pectore
regnat,
Servando huic misero se protinus exerat
omnis.

2 Elue me sceleris pollutum crimine
tanti,
Elue, peccatique iube evanescere
sordes.

3 En scelera agnosco: scelerum
noctesque diesque
Ante dies versans me lurida terret
imago:

4 Res etenim tecum proprie mihi: te
Deus unum
Offendi infelix, quem non fraus ulla
fefellit,
Sublimi e solio meque et mea facta
tuentem,
Ut si pro meritis iudex mihi sederis,
eheu,
Damnatus iustas subeam te iudice
poenas.

5 Me genetrix etenim gravida quum
ferret in alvo,
Iam pollutus eram, siquidem me
tempore mater

1 Végtelen irgalmú, ó, te nagy hatalmú Isten, légy már
kegyelmes!
Onts ki mindenestől jódot rám kebledből, mert la,
mely veszedelmes
Bűnöm miatt lelkem, ki titkon rág engem, mert nagy
sebbel sérelmes.

2 Mosd el rólam immár, kit lelkem alig vár, mosd el
bűnöm rútságát,
S együtt az rút hírrel, mint rút bűzt, enyészd el
förtelmem bűdös szagát;
Esmérem vétkeimet, kiért nap engemet rettent,
mutatván magát.

3 Csak neked vétkeztem, bűnt ellened tölttem, ó,
kegyelmes Istenem,
Kit semmi ravaszság nem csalhat, s álnokság rejtve
előtted nincsen,
Mert az nagy kék égből, mint királyi székből látod,
mit mível minden.

4 Ha érdemem szerint reám eresztess kint, veszek, s
jaj, hová legyek?
Ha teljes éltemben bűnt tettem mindenben, bizony
Pokolra megyek,
Mert még létem előtt testem megfertőzött, ó, Istenem
már m'eggyek?

5

³⁷ TÓTH TÜNDE: *Gépeskönyv*; <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/tanulm/tunde6.htm>
[2012. február 29.] A Beza-féle latin interpretációt és a Balassi-féle parafrázist Tóth Tünde összevetette, az eredeti latin mű szövegű fordítását elkészítette. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen készített doktori dolgozatának kutatásai során foglalkozott e témával is, de nem ez állt kutatásainak középpontjában.

Et sordes pariter conceptas fovit eodem.	Engem mert vétkével anyám étetett el, méhében hogy hordozott,
6 At contra integritas sinceri pectoris una Grata tibi: nec eras alios mihi doctor in usus, Ingratum quondam tua quum me arcana doceres.	Vétket te peng bász, igazt szeretsz, kívánsz, ki tisza szívet hozott, Hogy életre adál, azonnal oktatál, mint érteném titkodot.
7 Ah Deus, hyssopum hic adhibe, et quaecunque tenaces Abstergunt maculas: ut crimine purus ab omni Emergam, penitusque ablutis sordibus, ipsas	6 Én rút, háládatlan azért, foghatatlan Isten, hozzád kiáltok, Tisztíts izsóppoddal, irgalmasságoddal, mert la, ki nagy kint vallok, Hogy undok vétkeemből megtisztulván belől legyek szebb, hogysem vagyok!
8 Exuperem candore nives: fac nuntius aures Impleat ut melior, recreent fac gaudia mentem, Ne semel absorptis peream moerore medullis.	7 Legyek fejérb hónál, s örömondásoddal tölts bé az én fületem, Élemíts elmémet küldvén örömedet, ne szárazsd ki velőmet Csontomból bánattal, ne nézz rám haraggal, mosd el inkább vétkeket!
9 Iratos averte oculos, potiusque benignus Multiplici dele contractas crimine labes.	8 Teremts ismét bennem, teremtő Istenem, tiszta szívet kegyessen, Fúdd belém ismegént, hogy nagy szívem szerint lelkem igazt szeressen, Engem, romlott szegént, rossz érdemem szerint haragod el ne vessen!
10 Tu mihi summe Opifex rerum, cor fingito purum, Et recti inspira renovatum in pectus amorem.	9 Ne fossz meg lelkedtől, sőt idvösségemről mondj örömet már nekem, Szentelő lelkeddel hadd épüljön meg fel, mint azelőtt, bús lelkem, Hogy sok tévelyedtek tehozzád térjenek, követvén bízvást engem.
11 Ne me, ne miserum, Deus, abjice, neve repulsum	10 Az kövér áldozat jó kedvet nem hozhat, jól tudom, Uram, néked, Mert ha az kellene, örömet tisztelne bús fejem azzal téged, Töredelmességgel, buzgó könyörgéssel beszélem azért néked:
12 Afflatu sancto spolia. quin certa salutis Gaudia restituas, ut qui me heroicus olim Secrevit reliquis, porro quoque spiritus ornet:	11 Ímé, kioldoztam, s teelődbe hoztam fene ötte sebemet,
13 Quo duce fretus ego errantes per devia multos Voce regam, mutatosque in contraria flectam. Alme Deus, Deus, in quem tota mente recumbo, Ne meritas a me poenas pro immanibus ausis,	

Et tanta, heu miserum, patrata caede
reposce.

14 Da potius, lingua ut valeam
fidibusque canoris

Te canere inveniam promptum, fideique 12
tenacem.

15 Os mihi tute aperi, tu dirige labra
loquentis,
Ut tibi promeritae persolvant laudis
honores.

16 Ecce tibi non ara placet, non victima
flammis
In fumos abiens, alioqui haec larga
dedissem,
Et pridem crebris onerassem altaria
donis.

17 Sacra igitur meliora fero, quae
spernere nunquam
O Bone, consuesti: deiectos nempe
dolore
Attritosque animos peccati et saucia
sensu
Pectora: triste, unique tibi medicabile
vulnus.

18 At tu consueta pergas bonitate
Sionem
Complecti, selecta tibi dum moenia
surgant:
Tum nos rite tibi sollennia sacra
feremus,
Liba, merumque simul, consecratumque
cruorem:
Fumabitque tibi solidis altare iuvencis.

Kit csak te gyógyíthatsz, életre fordíthatsz, szánd
keserves fejemet,
Bűneim kínjával, testem fájdalmával ne gyötörd
életemet!

Ha előbb nem hattad, sőt hozzád fogadtad, tehát
mostan se hadd el
Jóvoltodból szegént, jó szokásod szerint Sion falát
támaszd fel,
Hogy, mint áldozatot, adjak úgy hálákot, ki neked
leginkább kell.

A Beza-féle vers magyarul, Tóth Tünde fordításában.

„1) Ó, mérhetetlenül kegyes Isten, könyörülj az imádkozón, és mindenfajta jóság, mely
a te kebledben uralkodik, lám, a szerencsétlen megmentésére legott teljesen elhagyta
magát. 2) Mossál ki engem, az ilyen nagy bűnök vétkével beszennyezett, moss ki,
parancsold meg, hogy enyésszen el a bűn szennye. 3) Íme, ismerem bűneimet, bűneim
sápasztó képe éjjel-nappal a szemem előtt forog és megrémít(4) Ugyanis egyedül veled
szemben követtem el bűnt: egyedül téged támadtalak, (én) szerencsétlen, (téged), akit
soha semmiféle hazugság nem csapott be, aki látsz engem s az én tetteimet magas
trónusodból, hogyha jogos bírám leszel, jahaj, számkivetetten viselem az ítéleteddel
hozott jogos büntetést. 5) Ugyanis mikor terhesen a hasában hordott engem anyám, már

bűnös voltam, egyszerre táplált anyám engem és a megfogant mocskot. 6) Ám ezzel szemben egyedül az igaz szív egysége kedves neked: s nem voltál orvosom más dolgokban, mikor a te titkaidra tanítottál engem, a kedvetlent. 7) Ó, Isten, nyújtsd izsópodat, és kidörzsölődnek a makacs foltok, hogy minden vétkeimtől tisztán bukkanjak elő, alaposan kimosva a mocsokból, magát 8) a havat múljam fölül fehérségben (add, hogy jobb hír töltse be füleimet, add, hogy az örvendezések megújítsák lelkem, nehogy kiszívott velőkkel egyszerre gyászosan pusztuljak el. 9) Fordítsd el haragos tekinteted, és töröld el inkább jóindulatúan a sokszoros bűnök miatt járó pusztulást. 10) Te, minden dolgok legfelsőbb Készítője, gyúrd nekem tiszta szívet, és lehelj az igaznak a keblébe megújult szeretetet. 11) Ne vess engem, szerencsétlent, ne, Isten(em), vagy az elűzöttet ne 12) foszd meg Szent Lelkedtől. Inkább állítsd vissza az üdvösség biztos örömeit, hogy az a hősi lélek, amely megőrzött engem egykor az életben, újra vértessen fel. 13) Az Ő vezetésével megerősítve a sok járatlanban tévelygőt szavammal vezessem, és megváltoztatva (őket) az ellenkezőre fordítsam. Éltető Isten, Isten, akire teljes lelkemmel ráhagyatkozom, ne követeld rajtam a megérdemelt büntetést mérhetetlen vétkeimért, és az oly nagy – jaj, nekem szerencsétlennék – véghezvitt gyilkosságért. 14) Add inkább, hogy jól legyek, és az ének segítségével nyelvemmel énekelni kezdjek Téged, a láthatót, és a segítségben erőset. 15) Nyisd meg egészen a számat, Te irányítsd beszélő ajkaimat, hogy beválthassam neked az igen megérdemelt dicséret ígérését. 16) Lám, Neked nem az oltárok tetszenek, nem a tűzben füstté váló áldozat, különben ezt adtam volna bőséggel, és már régen zsíros adományokkal terheltem volna oltáraidat. 17) Tehát nagyobb áldozatot adok, melyet, ó, Jóságos, sohasem szoktál megvetni, a bűnben elveszett és a fájdalomtól igazán megtört lelkeket, és érzéstől sebesült szíveket: szomorú, s egyedül általad gyógyuló sebe(me)t. 18) Te pedig szokásos jóságodba ölelve vidd tovább Sion: amíg a Neked választott falak épülnek, addig mi ünnepi áldozatot viszünk Neked: kalácsot és színbort egyszerre, és megszentelt vért, és füstölögni fognak Neked az oltárok kövér üszőkkel.”

A gyűjteményen kívül fennmaradt tizennégy istenes ének közül ez az egyik. A nótajelzés Balassi második Szentháromság- himnuszára hivatkozik. Balassi versszakban írta, aminek az első előfordulása 1589 nyarára tehető, ez némi támpontot ad a datálással kapcsolatban. A verset tulajdonképpen bármikor írhatta, az általános érvényű gondolatok minden korra érvényesek.

A költő tanítványa, Rimay János tanúsága szerint az LI. zsoltár parafrázisa volt Balassi Bálint utolsó verse, amit a halálos ágyán fordított le. Theodor Beza latin nyelvű, *Ah Deus immensum clemens* kezdetű interpretációja volt a kiindulási pont, nem a Septuaginta vagy a Vulgata. A kilencedik strófa után az eredetihez képest kétszakasznyi hiányzik. Szóhasználatban, rímekben egyértelmű kapcsolatot látunk Balassi és Beza között.³⁸ A fordításhoz kapcsolódik a megállapítás, hogy a 21. és 51. zsoltár közvetlen eredetijét a régi

³⁸ 1519- 1605-ig élt. Tudós professzor volt, aki később Kálvin utóda lett. Szerepe fontos a francia nyelvű Genfi Zsoltároskönyv létrejöttében, hiszen Clément Marot zsoltár fordításait ő fejezte be, illetve a 150 zsoltárt latinra is fordította. Az antik versformák latinra fordításában jeleskedett. Vö. *Balassi Bálint összes művei*, Osiris Kiadó, Budapest, 2004., 488

szövegek pontosan megjelölték Buchananus, illetőleg Beza alkotásaiban. Beza latin zsolttárainak teljes kiadásában háromféle szöveget találunk. A bevezetések után következik egymás mellett szedve a szöveghű prózai fordítás (interpretáció) és egy prózai parafrázis, vagyis az egyes zsolttárszakaszokat magyarázó, körülíró, bővebben kifejtő szöveg, és csak ezek után a metrikus fordítás.³⁹

Balassi verse abban a gyűjteményben maradt ránk, amelyet Rimay János⁴⁰ írt a két Balassi-fivér, Bálint és Ferenc halálára. Vannak, akik emiatt kételkednek Balassi szerzőségében. Tény, hogy a versnek vannak olyan kifejezései, amelyek inkább Rimay szóképeire jellemzők. Például a „förtelmem bűdös szaga” kifejezés, de a második versszak egészében is. A vers halálos ágyon való megírása ellen több érv is felvetődik. Emberi oldalról nézve kevésbé tűnik valószínűnek, hogy egy haldokló tökéletes rímképlettel ilyen verset alkosson. A golyó, ami Esztergom ostrománál megsebesítette, a combján ment át, felületi sérülést okozott. Nem a sérülésbe halt bele, hanem az elfertőződött sebbe tíz nappal a sebesülés után. Rimay János azonban nem volt ott a halálos ágyánál, így nem is tudhatta, hogy mi történt ott. Mindezek figyelembevételével biztosnak látszik az állítás, miszerint korábban írta meg a verset, a halálos ágyán legfeljebb elővette.

Szentmártoni Szabó Géza a hiányzó két versszakkal kapcsolatban ezt mondja:

„Természetesen lehet, hogy mégsem fordította le, [Balassi a hiányzó strófákat] de az is lehetséges, hogy Rimay János hagyta el az itt következő strófákat, talán azért, mert azok elárulták volna, hogy ezt a psalmust Balassi nem a halála előtt való betegségében fordította, mint ahogy azt költői fogással állította magasztaló költeményében, amelybe Balassi versét is beépítette. Egyébként is közismert az a feltevés, hogy ez a vers jelenlegi alakjában Rimay kezei nyomát viseli magán. Rimay maga is lefordította az 51. zsolttárt. Ő azonban a Biblia szövegét vette alapul; nála szerepel a Balassinál hiányzó zsolttár-részlet.”⁴¹

³⁹ Vö. WALDAPFEL JÓZSEF: *Adalékok Balassi Istenes énekeinek mintáihoz, Irodalomtörténeti Közlemények*, 1927. 37. évfolyam 1-2. füzet, 80

⁴⁰ Rimay János (1569? – 1631) már ifjú korában szoros (mester- tanítványi) viszonyba került Balassi Bálinttal. Kiemelkedően tehetséges és okos volt, fontos közéleti szereplő lett belőle. Szándéka volt Balassi halála után mestere verseinek kiadása, ez azonban sikertelen maradt. Rimay költői életművének sorsa szorosan, szinte elválaszthatatlanul összefüggött Balassiéval. A két életmű leszámazásának mindkét fontosabb ágán, a Balassa-kódexben és az Istenes versekben is láthatjuk mennyire összefonódott e két költő műveinek utóélete. Vö. GINTLI TIBOR et. al.: *Magyar irodalom*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010., 184.

⁴¹ SZABÓ GÉZA: *Balassi Bálint „Bizonnyal esmérem rajtam nagy haragod” kezdetű istenes énekének hiányzó strófája*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1981. 85. évfolyam 3. füzet, 303

3.3 A vers elemzése

Az eredeti zsoltár egy lehetséges tartalmi felosztásához kapcsolódóan:⁴²

- a) 1-2 a zsoltár felirata
- b) 3-4 könyörgés bűnbocsánatért
- c) 5-8 bűnvallás
- d) 9-11 könyörgés a bűnök eltörléséért
- e) 12-15 könyörgés az új életért
- f) 16-19 fogadalom
- g) 20-21 könyörgés Jeruzsálemért

A 12 strófás költemény sajátos módon tagolható. Az első megközelítés szerint a mű négy részre bontható. Az első három strófa alkotja az első egységet, amit a „te” fogalmával köthetünk, illetve foglalhatunk össze. A második három versszak (4-6) az „én nem” fogalmával összegezhető. A harmadik hármas egység (7-9) a felszólításoké, a negyedik negyed pedig a „ha” bizonyosságáé. A második megközelítés nem ennyire szimmetrikus. Az első mondat az invokáció, egyfajta megszólítás, amiben a vers léghörét is megteremti Balassi. Nem a kor szokása szerinti távolságból beszél, hanem egyfajta ellentétben megnyilvánuló végtelen közelségből szólal meg. A végtelen irgalmú Istenhez fordul, aki „te”. Ez az egyetlen versszak, ami két mondatból áll, az összes többi egy, illetve a 10. és 11. strófák egy mondat kettévágva. A megszólítás után rögtön a könyörgéssel, a kéréssel folytatja. Szilasi László egyik tanulmányában Németh G. Bélára hivatkozva azt mondja „A vers (ti. Adj már csendességet...) egy archaikus és archetipikus gesztus, a könyörgés artikulációja, ami pedig a kérés egy válfaja, amelyet legtöbb nyelv a felszólító mód, a felszólító mondat valamely színezett változatával fejez ki.”⁴³ A könyörgés tehát a versben felszólító módú igealakok által is realizálódik. A bűnvallomás, a bűnöknek szinte naturalista említése egyben nyomatékosítás is. Ilyen mélységből könyörög bocsánatért és felemeltetésért. A következő részben az Isten magasztalása után mintha próbálná Őt meggyőzni arról, hogy habár nem érdemli meg, mégis fogadja őt irgalmába. A kérések özönét zúdítja teremtetőjére, és mintegy nyomatékosításként az ismételt felszólító mondatokkal, emphatikus megnyilvánulásokkal a végső érv felé irányítja a figyelmet, ami a 12. versszak. Ebben pedig már nem csak a saját sorsa miatt kéri az üdvösséget, hanem kitágítva a horizontot a maga üdvösségét a másokéért is kéri.

⁴² PÁLFY MIKLÓS: *A zsoltárok könyve – válogatott zsoltárok magyarázata*, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1964

⁴³ SZILASI LÁSZLÓ: *Argumentatív tropológia és topológikus argumentáció Balassinál, az Adj már csendességet... példája*, in „Nem süllyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára, MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2007., 403

Érdekes azt megfigyelni, hogy a költő egyfajta rom-állapotból, összezúzottságból indul. A bűnös szerepéből beszél, majd egy kétségek közt vergődő bűnbánóvá alakul át, akiből az irgalom és megbocsátás Istene új embert alkothat, prófétát, küldetéssel bíró kiválasztottat is egyben. Ez a szerepjáték a vers szervező egysége is egyben. Ez már a harmadik felosztási/megközelítési lehetőség. Azonban mindegyik ugyanarra hívja fel a figyelmet: az isteni irgalom újjáépítő és életet adó mivoltára. Balassi a bűnösséget az Isten irgalmában bízva hangsúlyozza, de sosem emeli fölé. Nem bűnösebb ő az Isten irgalmánál.

A mű struktúrájának vizsgálatához szervesen hozzátartoznak a rímek, a verselés is. A régi magyar versek rímeiről azt írja Horváth Iván: „A 16. század tehát nemcsak a magyar reneszánsz költészet megszületésének korszaka, hanem egyúttal az első olyan korszak is, amelyből egyáltalán ismerünk, s immár szép számmal, magyar verseket.”⁴⁴ „A rím általában az ismétlődéshez, közelebbről a paralelizmushoz tartozik. Az ismétlődés foka szerint a legerősebb rím az önrím, amelyben a rímzavak azonossága, lexikai, szintaktikai és fonológiai szinten teljesül. Az ismétlődés foka szerint gyengébb a morfëmarím (ragrím, jelrím, képzőrim), amelyben az azonosság csak fonológiai szinten teljesül. A leggyengébb az asszonánc, amelyben az azonosság még fonológiai szinten is korlátozottan teljesül.”⁴⁵ Emellett azonban Szentmártoni Szabó Géza felhívta a figyelmet egy másik megközelítésre, amelyben az asszonánc nem a leggyengébb. A nem tökéletes asszonánc sok lehetőséget rejt magában, amit a költők ki is használtak. Ugyanis ez a nem tökéletesség a valami felé irányulást, a gondolatok sejtetését eredményezi, ami asszociációs teret ad, és az olvasót aktív módon vonja be a vers újratерemtésébe a gondolatok szabad áramlása miatt.

Mindezek után a Balassi strófáról is említést kell tenni, ami a magyaros verselés strófaformája, 9 (különleges esetben 6 vagy 12 soros) 6-6-7 szótagú háromsoros periódusokból épül fel, rímképlete: aabccbddb. Tehát ez egy három sorból szerkesztett versszak, minden sora a belső rímek által három egységre tagolódik. Emellett az egész vers háromszor három, tehát kilenc strófából áll. Nemcsak külső, hanem a mélyebb, belső kompozícióban is megvalósul a hármas szerkesztési elv. (Egyes kiadásokban, ahol nem férnek ki egy sorba a hosszú sorok, előfordul, hogy hat sorba tördelik a versszakot. A tördelési formák változtatása segíthet a könnyebb értelmezésben.)

„Végtelen irgalmú, ó, te nagy hatalmú Isten, légy már kegyelmes!
Onts ki mindenestől jódot rám kebledből, mert lá, mely veszedelmes
Bűnöm miatt lelkem, ki titkon rág engem, mert nagy sebbel sérelmes.”

⁴⁴ HORVÁTH IVÁN: *A vers*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1991, 152

⁴⁵ Uo. 192

Vagy:

Végtelen irgalmú,	6a
Ó, te nagy hatalmú	6a
Isten, légy már kegyelmes!	7b
Onts ki mindenestől	6c
jódot rám kebledből,	6c
mert lá, mely veszedelmes	7b
Bűnöm miatt lelkem,	6d
ki titkon rág engem,	6d
mert nagy sebbel sérelmes.	7b

A tengelyt a felszólító módú és könyörgő értelmű cselekvő igék alakjai határozzák meg. Itt jelenik meg a dolgozat elején említett nyelvi nyomaték, ami a cselekvés nyomatékosításának kifejezésére szolgál. Az ismétlődő kérések, amelyek fokozások is egyben, spirális mozgást, dinamikát kölcsönöznek a műnek. Egyre mélyebben, visszatérő módon könyörög a költő a bűnök eltörléséért. A nyelvi nyomaték és az emfázis itt összekapcsolódnak, és az erős érzelmek kifejezésén túl a beszélő beállítottságáról, hozzáállásáról is világos képet kapunk.

Az első versszakban az „onts ki mindenestől jódot rám” a „jódat rám” kifejezéssel értelmezhető. A bűnei miatt veszélyben lévő lelkéért fohászkodik, amiben a bűn szinte láthatatlan módon tevékenykedik: sebesít. A második versszakban nem mondja ki Isten nevét, hanem a „kit lelkem alig vár” kifejezéssel helyettesíti. Ez utalhat a 129. (130.) zsoltár 6. versére: „Várja lelkem az Urat, jobban, mint az örök a reggelt.” Itt következik a szinte naturalista jellegű leírás, a bűnök súlyosságának érzékeltetése miatt és az ismételt bűnvallomás a nyelvi nyomaték megjelenése: „ismerem vétkeket”. Érdekes, hogy a 3. versszakban a rím és a forma tökéletességét mintegy feladja a személyesség kifejezése miatt. Az „ó, kegyelmes Istenem” birtokos személyjele nem tökéletesen rímel a „nincsen” és „minden” szavakra. Bűneit kizárólag Istenre bízza. Itt a személyességnek némileg ellentmondóan Istent az égben trónoló királyként ábrázolja, de az egyes szám második személyű igék tompítják az ábrázolást. Az isteni fölség és feljebbvalóság kifejezésének tekinthetjük ezt a középkorban népszerű metaforát. A negyedik strófában az alkudozás helyett a meggyőzéshez folyamodik. Ha kínokkal látogatja meg a költőt, amit azonban megérdemelne saját elmondása szerint, akkor elveszne. A „jaj hová legyek” kérdés nem is kérdés, hanem inkább választ nem váró felsóhajtás, amire azonban mégis a megkegyelmezés cselekedete lehet a válasz. A „hová legyek” és „mit tegyek” kérdések drámaiabbá teszik a monológot, ami

egyre inkább kezd hasonlítani egy védőbeszédhez, amit az elítélt (elítélendő) a végleges döntés előtt, az utolsó szó jogán elmondhat. Az ötödik versszak „anyám méhében esém nagy vétekben” az áteredő bűnre utal, illetve arra a látásmódra, ami szerint teljesen eszköztelen az ember, és semmire sem képes az isteni irgalom nélkül. A következő versszak az előbbihez kapcsolódva kifejti, hogy az Isten felfoghatatlan jóságával szemben ő mennyire hálátlan, de (az ellentét ellentétéként) mégis az isteni irgalomba kapaszkodva akar üdvösséget elnyerni a megtisztulás által. Az izsóp „az ószövetségi zsidók által a tisztulási szertartásokhoz használt növény. Nem biztos, hogy azonos a XVI. században e néven ismert, kék virágú növényekkel, amelyek főzetét a korban gyógyhatásúnak tartották”.⁴⁶ A hetedik versszakban a „legyek fejrőb hónál” hasonlat a Bibliában más helyen is előkerül, azonban nem pontosan ugyanígy. Jeremiás siralmi között találjuk: „Előkelői tisztábbak voltak, mint a hó, fehérebbek, mint a tej” (Siral 4,7). A nyolcadik versszakban az előbbi gondolatmenetet folytatva a szív és lélek összekapcsolásával jelzi, hogy egész valójával a jót szeretné tenni, de ehhez elengedhetetlenül szüksége van a visszafogadásra, illetve az Úr színe előtt való megtartatásra. A kilencedik strófa a Szentlélek jelenléteért való könyörgés, mert a Lélek jelenléte az üdvösség záloga. Itt kinyílik a monológ, és a saját üdvösségét másokéhoz kapcsolja a költő. Az előző versszakban említett „bús lelkem” itt is előkerül a „bús fejem” formájában. A 40. zsoltárra történő utalás az ebben a versszakban szereplő „a kövér áldozat jókedvet nem hozhat”. (Zsolt. 40, 7: „Véres áldozatot és ételáldozatot nem kedveltél; füleimet fölnyitottad; égőáldozatot és bűnért való áldozatot sem kívántál”. Az utolsó előtti versszak utalás az elsőre, amelyben a „nagy sebbel sérelmes lelkéről beszél”, itt Isten elé tette ezt a sebet gyógyírt várva. Ez a patrisztikus hagyományban gyökerező ősi, és gyönyörű kép, ami Antiochiai Szent Ignác efezusiaknak írt leveléből származik: „Egy orvos van, testi és lelki, aki született és születetlen, a testben levő Isten, a halálban igazi élet, aki Máriától és Istentől való, először szenvedő, majd szenvedéstől mentes, a mi Urunk Jézus Krisztus.”⁴⁷ Az utolsó versszakban összegzésként utal Isten eddig megtapasztalt irgalmára, és szerény bizakodással, reménnyel kéri, hogy továbbra is legyen mellette áldásával. „Sion Jeruzsálem legmagasabb dombja. Sokszor azonban a Templomot vagy az egész várost így hívták (illetve Izraelt). Sion falának feltámasztása átvitt értelemben az igaz hitélet újjáéledését jelenti.”⁴⁸

Ez a vers tehát nem konkrét életrajzi történésekhez kötődően születik, azonban azoktól elválaszthatatlan. „Az istenes költészet és létösszegző verstípus –némiképp szemérmes és

⁴⁶ Balassi Bálint *Összes művei*, 488

⁴⁷ VANYÓ LÁSZLÓ (szerk): *Apostoli atyák* (Ókeresztény Írók Sorozat 3. kötet), Szent István Társulat, Budapest, 1988., 166

⁴⁸ Vö. Balassi Bálint *Összes művei*, 488

rejtett– rehabilitálása illetve kanonizálása által nyeri el immár kifejezetten himnikus hangvételt a vers.”⁴⁹ A mű tulajdonképpen egy nagy emfatikus felszólítás, felsóhajtás, amivel a költő a legbelső világában zajló bomlást akarja Teremtője kegyelméből megállítani. Ebben is láthatjuk, hogy tulajdonképpen a folyamat a lényeges, amelynek során a jelen pillanatban megszólaló saját hangja visszhangként szólaltatja meg az elmúlt korok kortalan kijelentéseit.

Befejező gondolatok

Az összehasonlítás célja nem értékelő konklúzió levonása, nem egy előre sejtett válasz fellelése volt. Sokkal inkább az, hogy a szövegek elemzésének segítségével jobban előtérbe kerüljön a közös alaptapasztalat: az isteni gondviselés mindenhatósága és biztos ígérete, valamint a bűn elhatalmasodása és az ebből való kiemeltetés vágya. A kapcsolatos kifejezésmód a kettő közti kapcsolat megjelenítésén túl a mellérendeltséget is hivatott kifejezni. A vágy és a kérés, illetve a vágy és az arra adott válasz szerves egységet alkotnak. Anélkül, hogy bonyolult kegyelemtani–dogmatikai eszmefuttatásokba bonyolódnánk, kirajzolódott előttünk a zsoltáros vagy Balassi Bálint által megragadott és bizonyos mértékig is értett jelenlét, és a „szomjazás a megváltottságra” nem kisajátítható tapasztalata. (Ezért is szorult háttérbe a dolgozatban a történetiség kérdése.) A folyamat egyes aspektusainak kimerevítése, elemzése, ízlelése a teológia keretein belül történt, de mégsem kizárólagosan teológiai eszközökkel. Az irodalmat szeretők látásmódjának hangsúlyozása és a nyelvészeti struktúrákba kapaszkodó „boncolgatás” a korokon és irányzatokon átívelő emberi komplex magatartást vette nagytérbe. A magatartást, amit a szövegbe „zuhanva” minden arra nyitott befogadó magáévá tehet, és ami miatt a dolgozat jellegéje a Pilinszky János-féle idézet lett. A Parafrázis című vers két sora így szól:

„Mert minden élő egyedül [sic!]
az Elevenre éhes”

Egy változtatás történt a mondandó nyomatékosításáért. Az „Elevenre” az eredetiben kis kezdőbetűvel szerepel. Azonban a dolgozat egész lényege ennek az élő Valóságnak a jelenlétét próbálja megragadni, ebbe a jelenlétbe szándékozik belehelyezkedni. Így talán a dolgozat végére a befogadókban „szimbólumigévé” válik, illetve az Ige szimbólumává, ami nem csak hordozza, hanem meg is jeleníti azt, amire/ Akire utal.

⁴⁹ SZILASI LÁSZLÓ: *Argumentatív tropológia és topológikus argumentáció Balassinál*, 404

Irodalomjegyzék

- ANTAL LÁSZLÓ: *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény I*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.
- *Balassi Bálint összes művei*, Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- EBELING, GERHARD: *Isten szava és a hermeneutika*, Hermeneutikai füzetek, Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1995.
- ECKHARDT SÁNDOR: *Balassi- tanulmányok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972
- GÁNÓCZY SÁNDOR: *Valósághermeneutika és Bibliaértelmezés*, Hermeneutikai Füzetek, Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1999.
- GINTLI TIBOR et. al.: *Magyar irodalom*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.
- HORVÁTH IVÁN: *A vers*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- HORVÁTH IVÁN: *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/tanulm/tunde6.htm> [2012. március 3.]
- *Jubileumi Kommentár –A Szentírás magyarázata II.* A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1998.
- KÖRTNER, ULRICH H.J.: *Az ihletett olvasó*, Hermeneutikai Füzetek, Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1999.
- PÁLFY MIKLÓS: *A zsoltárok könyve- válogatott zsoltárok magyarázata*, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1964
- Pápai Biblikus Bizottság: *Szentírásmagyarázat az Egyházban*, Szent Jeromos Bibliatársulat, Budapest, 1998.
- PUSKÁS ATTILA: *A teremtés teológiája*, Szent István Társulat, Budapest, 2010.
- RÓZSA HUBA: *A Genesis könyve I.*, Szent István Társulat, Budapest, 2002.
- RÓZSA HUBA: *Az Ószövetség keletkezése II.*, Szent István Társulat, Budapest, 2002.
- SZABÓ GÉZA: *Balassi Bálint „Bizonnyal esmérem rajtam nagy haragod” kezdetű istenes énekének hiányzó strófája*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1981. 85. évfolyam 3. füzet
- SZILASI LÁSZLÓ: *Argumentatív tropológia és topologikus argumentáció Balassinál, az Adj már csendességet... példája*, in „Nem süllyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára, MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2007.
- TÓTH KÁLMÁN: *Bibliafordítás- Bibliamagyarázás*, a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1994.
- VANYÓ LÁSZLÓ: (szerk): *Apostoli atyák* (Ókeresztény Írók Sorozat 3. kötet), Szent István Társulat, Budapest, 1988.
- WALDAPFEL JÓZSEF: *Adalékok Balassi Istenes énekeinek mintáihoz*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1927. 37. évfolyam 1-2. füzet

Kulcsfogalmak

Hermeneutika

A „*hermeneuein*” alapjelentése: megérteni, amelyben a kimondani, a magyarázni és a tolmácsolni főnévi igenevek különböző jelentésárnyalatai egyaránt megtalálhatóak. Tulajdonképpen értelmezést és megértést vizsgáló filozófiai tudományág, illetve az erre vonatkozó elméletek összessége. Martin Heidegger óta a hermeneutika feladata az, hogy megtalálja az autentikus, tiszta nyelvet. A szavak helyes használata révén nyílik ki számunkra Isten hozzánk intézett szava.

Szemiotikai módszer

A szemiotikai elemzés egy szinkron módszer, amely nem foglalkozik a történetiséggel, hanem a már kész állapotában tekinti a szövegeket. A módszer atyja egy svájci, strukturalista nyelvész, Ferdinand de Saussure. Szerinte minden nyelv egy zárt rendszer, amelyben a szabályszerűségek egyedisége adja a jellegzetességeket. Napjainkban két lényeges kutatási területe van a szemiotikai módszer képviselőinek. Az egyik a kifejezési módok kutatása, a másik az intertextualitás vizsgálata.

Strukturalizmus

A strukturalizmus úgy határozható meg, mint a nyelvészetnek azon irányzata, amely a nyelv szegmentumai közötti viszonyok elemzésével foglalkozik, mikor is a nyelvet hierarchikusan elrendezett egésznek tekinti.

Biblikus literatúra

A teológus felteszi korának nagy kérdéseit, és a hittel teljes válasz megkeresésének folyamatában végigmegy egy olyan úton, amely az exegézissel kezdődik, a bibliai teológiák sajátos eredményeit figyelembe veszi (nem összekeverve őket), és egy tulajdonképpeni profán szöveg értelmezésnél is ezekből a felismert eredményekből merít. A vizsgálat során végül eljut egy olyan hittartalomhoz, amelyben maradandó értékeket rögzít. De ez nem a végpont. Hiszen a rögzített értékek minden korban (különböző művekkel kapcsolatban) újraértelmezésre kerülnek, és minden kor befogadójában új folyamatba kapcsolódnak. Így alakul ki egy spirális mozgás.